

Deontolojik Gereççelendirme

Bazı düşünürler, bir inancı gereççelendirmenin o inancın gereklerine tamamen uymayı ve onun bütün sonuçlarına katlanmayı da içine aldığı ileri sürerler. Bu nedenle çağdaş epistemolojide birçok düşünür, S'nin p inancını gereççelendirmesinden bahsederken bazı deontolojik terimlere başvururlar. Örneğin şöyle söylenir: S'nin p'ye inanma *yükümlülüğü* vardır. S, p'ye inanmaktan *sakınmamalıdır*. S'nin p'ye inanması ne ayıp ne de yasaktır.

Bu açıdan gereççelenmenin deontolojik olduğunu ileri süren geleneksel epistemoloji, gereççelendirmenin normatif unsurları içerdiğini çünkü onun sonucuna inanmak için sorumluluk ortaya çıkardığını ileri sürerler. Bu nedenle gereççelendirme, özneye nasıl bir inanca sahip olması gerektiği konusunda rehberlik eder. Öznenin p'ye inanması için gerekli olan epistemik görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi gerekir. Özne, sahip olduğu kanıtlara uygun olarak inanmak zorundadır. S, p'ye kanıtların izin verdiği kadar fazla ya da daha az inanamaz. S için p'ye kanıtlar kadar inanmak, S'nin ahlaki görevidir. Bu açıdan gereççelendirme, deontolojik bir çabadır çünkü normatif unsura bağlıdır.¹

Goldman, Plantinga gibi dışsalcılar, gereççelendirme terimine, normatif çağrışımları güçlü olduğu gerekçesiyle sıcak bakmazlar. Bunun yerine "teminat" ve "bilginin olumlu epistemik statüsünün gösterilmesi" gibi ifadeleri daha uygun bulurlar. Kanıtlar ve gereççelendirme, bir önermeye inanmamız konusunda bize yükümlülük verir. Bir önermeyi gereççelendirdiğimizde artık ona inanma yükümlülüğümüz vardır.

Steup, bir gereççelendirmenin deontolojik olmasının şu iki anlama geldiğini söyler. Bir inancı gereççelendirmek için öznenin bazı kanıt türlerini kullanması gerekir. Bu kanıtlar, herkes tarafından bilenebilir ve herkesin erişebileceği türden kanıtlar olmalıdır. Bazı düşünürler bu kanıtların temel bilgilerden oluşması gerektiğini ileri sürerken bazılarının onları doğrudan algımıza dayanması gerektiğini ileri sürerler. İkinci olarak kanıtların dışında bir inancı gereççelendirebilmek için zihnin bazı özelliklere sahip olması gerekir. Örneğin Chisholm, öznenin bir inancı gereççelendirmek için ihtiyaç duyduğu her şeyin onun zihninde hazır olarak bulunduğunu söyler. Bunlar, gereççelendirme yapabilmek için ön koşullar olarak sıralanır. Bu ön koşullar, özneye gereççelendirmeyi nasıl yapacağı konusunda hem yükümlülük verir hem de sınırlamalar getirir. Bu anlamda gereççelendirmenin deontolojik bir terim olduğu söylenir.²

Bunun dışında gereççelendirmenin deontolojik olmasının iki farklı şekilde daha bahsedebiliriz. Birincisi, yakarıda zikredildiği gibi gereççelendirmeyi yönlendiren bazı ön koşulların bulunması ve bunların sonucunda ortaya çıkan şeye inanma yükümlülüğüdür. Buna göre özne, kanıtlanmamış bir inanca karşı inanma sorumluluğu taşıyamaz. Kanıtlanmış bir inanca, inanmamak ise epistemik suçtur. Buna inanma ve inanmama sorumluluğu diyebiliriz. Bunun dışında deontolojik gereççelendirmenin daha radikal ve garip bir türü daha vardır. Clifford'tan mülhem olan bu anlayışa göre bir şeye inanmak, zorunlu olarak göre davranmayı gerektirir. İnanmanın nedenleri ile davranışta bulunmanın nedenleri aynıdır. Gereççelendirme, bir önermeye inanmak için yeterli nedenler sağlarken aynı zamanda ona uygun davranmak için de yeterli nedenler sağlar.

Clifford, bunu bir gemi örneği ile ifade eder. Eğer bir geminin fırtınalı bir denizde uzun bir yolculuğa dayanamayacağı ile ilgili delillerimiz varsa o gemi ile yolculuğa çıkmak, epistemik ahlaksızlıktır. Örneğe daha yakından bakarsak Clifford, bir gemi sahibini düşünür. Bu gemi sahibi, uzun yıllardan beri insan taşımaktadır. Artık gemisinin eskidiğini ve fırtınalı bir havaya dayanamayacağını söyleyenler karşısında gemi sahibi, gemisinin gerçekten yeterince sağlam olup

1 Goldman 2002, s. 5. BonJour 2003, s. 236. Fatih S. M. Öztürk, "Gettier Problemi, Dışsalçı Çözümler ve Yanılmazlık", *Felsefe Tartışmaları*, 41. Kitap, 2008, s. 90.

2 Steup 2004, s. 404. Steup 2008, s. 475.

olmadığını aramak yerine onunla uzun yıllardan beri taşımacılık yaptığını ve gemisinin nice fırtınalı havalarda karşısında yolculuğunu tamamladığını söyler. O, kanıtların ona söylediğine bakmak yerine gemisine hiçbir kanıt dayanmadan güvenmektedir. Son yolculuğunda gemi, batır ve insanlar ölür. Clifford bu durumdan kimin sorumlu olduğunu sorar ve gemi sahibinin bu ölümlere sebep olan kişi olduğunu söyler. Gemi sahibi hiçbir kanıt dayanmadan gemisinin sağlam olduğuna inanmıştır. Oysa kanıtlar onun sağlam olmadığını göstermekteydi. O kanıtların gösterdiği şekilde bir inanç oluşturma ve güvenini kanıtlardan almak yerine bu inanç ve güvenini keyfi bir şekilde oluşturduğu için inanç oluşturmak için gerekli olan ahlaki vazifesinden kaçınmıştır. Bu nedenle de ölümlülerin sorumlusudur.³ Buradan hareketle Clifford, inanmanın/bilmenin deontolojik bir çaba olduğunu ve öznenin kanıtların gerektirdiği şekilde inanmasının ahlaki sorumluluğu olduğunu ileri sürer.

Clifford, inanmakla davranmak arasındaki ilişkiyi çok daha düzenli ve kararlı bir şekilde şöyle ortaya koyar: “İnancın eylemden ayırmak mümkün değildir... Aslında kişinin eylemleri üzerinde hiçbir etkisi olmayan bir inancın bir inanç olduğunu ileri sürmek bile doğru değildir. Kişi eğer inanılması belli bir eylemi yapmayı gerektiren bir inanca gerçekten inanıyor ve o inancın gerektirdiği eylemi gerçekleştirmek için can atıyorsa zaten o, söz konusu eylemi kalbinde gerçekleştirmiştir. Eğer bir inanç, açık eylemlerle ivedilikle realize edilmiyorsa gelecekte rehberlik etmesi için saklanıyordur. O, inanç kümемizin giderek bir parçası olacaktır. İnanç kümемiz, hayatımızın her anında duygusal algılama ile eylem arasında bir köprüdür ve son derece iyi ve sıkı örülmüş olması sebebiyle her hangi bir parçası geri kalanından ayrılamaz fakat ona yeni eklenen her inanç, yapısının tümünde değişikliğe yol açar. Hiçbir inanç, ne kadar yüzeysel ve bağlantısız görünürse görünsün hiçbir zaman gerçekten önemsiz olamaz. O görüldüğünden daha fazlasını elde etmemizi sağlar, kendisine benzeyen daha önceki inançlarımızı kuvvetlendirir ve başkalarını zayıflatır. En derin düşüncelerimize adım adım gizli bir sıra düzeni kurar. Öyle ki bu düşünce düzeni bir gün alenî bir eyleme yol açar ve karakterimiz üzerine mühürünü vurarak sonsuza dek izini bırakır.”⁴

Bu ifadelerle bir eylemi gerekçelendirmekle bir davranışı gerekçelendirmek arasında bir paralelliğin ve doğru orantının kurulduğu açıktır. Bizi davranışa sevk eden şeyler, bilmeye konu olan inançlarımızdır ve bunlar, kesin olarak doğrudurlar. Clifford, “Bir şeye yetersiz delile dayanarak inanmak, herkes için, her zaman ve her yerde yanlıştır.” fikrini savunurken “bir defa bir eylemde bulunulduğunda artık o ebediyen ya iyi ya da kötüdür, onun iyi veya kötü sonuçlarıyla ilgili rastlantısal hiçbir başarısızlık bunu değiştiremez.”⁵ diyerek bu iki cümlenin aynı mantıksal örgü içerisinde tutarlı bir şekilde bulunduğuna inanır. Gerçekten de inançlarımız için yeterli delillere ihtiyacımız vardır. Rastlantısal doğruluklar, inançlarımızı geçerli yapamaz ancak inançlar için konulan bu önkoşul inanç, eylem ve iyilik arasında bir doğru orantı kurmayı gerektirmez.

Biz, bazen inancımız doğrultusunda davranmanın iyilik getireceğine karar verirken bazen de inancımızın aksine olan bir davranışın iyilik getireceğine karar veririz. İnançlarımız bize ne yapmamız gerektiğini gösteremez. Örneğin “Hızlı araba kullanmak, kazaya neden olabilir.” şeklinde bir inancımız olsun. Bu inanç, kendi başına bizi hızlı araba kullanmaktan alıkoymaya yetmez. Kazadan korkmamız, hayatımızı ve sağlığımızı sevmemiz gibi duygusal nedenlerden dolayı biz bu inanca uyarız. “Arabayı biraz hızlı kullanırsam sınava yetişirim.” şeklindeki bir inancımızda ise isteklerim bana arabayı hızlı kullanmam yönünde nedenler sağlar. Ne yapacağımızı duygularımızın rehberliğinde belirleriz. Bize ne yapmamız gerektiğini gösteren şey arzu ve tutkularımızdır. Davranma nedenleri, inançlar değil hayata dair idealler, beklentiler ve projelerdir. Oysa inanmamızı sağlayan nedenlerle davranışta bulunmamızı sağlayan nedenler farklıdır.

Deontolojik düşüncenin temelinde yatan şey nedir?” Goldman’a göre geleneksel olarak epistemolojinin temel amacı, Descartes’ın kitabının başlığında da “Zihnin Yönlendirilmesi İçin Kurallar” şeklinde ifade

3 Clifford 2006, s. 130.

4 Clifford 2006, s. 131.

5 Clifford 2006, s. 130.

edildiği gibi akılcıca davranışlara yol göstermek ve onları yönlendirmektir. Yol gösterici gerekçelendirme düşüncesi genellikle deontolojik gerekçelendirme düşüncesi ile aynı anlamda kullanılır. John Locke, bir şahsın "rasyonel varlık olarak sorumluluğu" derken bunu kasteder ve bilgiyle ilgili sorumluluk konusu, birçok çağdaş düşünürde karşılık bulur.⁶ Chisholm şöyle söyler: "S, t'de öylesine bulunur ki onun zihinsel ihtiyaçları ve bir zihinsel varlık olarak sorumluluğu p yoluyla q'dan daha iyi karşılanır." Bunun sonucu olarak "p, t'de S'ye q'dan daha makuldür."⁷ Yani q'ya karşı p'ye inanmak, öznenin sorumluluğudur.

Deontolojik yaklaşımın ortaya çıkmasında diğer önemli bir düşünür Locke'dur. Locke, bir önermenin doğruluğunun onun bizdeki kanıtlarına bağlı olduğunu söyler. Locke'a göre eğer bir kimse kanıtlardan daha fazla bir önermeye inanıyorsa o kişinin doğruya doğru olduğu için değil de başka bir yan amaçla inandığı anlamına gelir. Bir inanca dayandığı ilke ve kanıtların ona sağladığından daha fazla güven ve otorite atfetme, bizim o yöndeki eğilimimizden ileri gelir. Oysa doğru, bizim tutku ve ilgilerimizden bir şey almaz ve tutku, bir inancın doğruluğuna katkı yapmaz. Locke, bir önermeye kanıtlar nispetinde inanmaya, "doğru sevgisi" adını verir. Bir önermeye kanıtların sağladığından daha fazla bir güvenle inanmaya da bağnazlık der.⁸

Goldman, Plantinga ve Nozick gibi dışsalcılar, teminat koşuluna deontolojik gibi görünen bir özellik atfederler. Buna göre onlar, doğruluk derecesi ile inanç derecesinin birbirine eşit olması gerektiğini savunur. Yani bir şeye inanmamızı sağlayan kanıtlar ne kadarsa o şeye o kadar inanmak gerekir, ona ne fazla ne de eksik inanabiliriz. Ancak onlar, bunun özneye yükümlülük vermekten ziyade yüksek oranda memnuniyet ya da tatmin sağlayan şey olarak anlarlar. Bu, inanma yükümlülüğünden farklıdır.⁹

Deontolojik yaklaşıma yöneltilen temel itirazlardan biri şöyledir: Eğer özne, belirli bir gerekçelendirme biçiminin bilgiyi teminat altına aldığını düşünüyorsa ancak bunun yanlış sonuçlar ortaya çıkarması muhtemelse kişinin bu gerekçelendirmesinin sonucunda elde ettiği şeye inanmasından sorumlu tutulması anlamsızdır. Örneğin ölü hayvanların iç organlarını inceleme gibi açıkça güvenli olmayan yöntemlere başvurarak inançlar oluşturmuş, kültürel açıdan izole bir hayat yaşayan bir toplumun üyelerini düşünelim. Bu yöntemi kullanarak S'nin p olduğuna dair bir inanç edindiğini düşünelim. Yaşadığı toplum kültürel olarak içe kapanık olduğu için S, söz konusu yöntemin epistemik açıdan kusurlu olduğunu araştırmasını sağlayacak bilgilere erişimi kapalıdır. Bu nedenle onun, p inancını ölü hayvanların iç organlarını incelemeye dayandırması, yaptığı şeye negatif bir deontolojik değer yüklememize imkân vermez. S'nin inancını bu şekilde elde etmiş olması ne ayıplanacak ne de yasaklanacak bir şeydir. Çünkü o, gerçekten de normatif bir şekilde ortaya çıkan p'ye inanmaktadır. Ama p'nin gerekçelendirilmiş olmadığı açıktır. Bu durumdaki kişi, epistemik sorumluluklarını yerine getirmiştir. Fakat gerekçelendirme hatalıdır. Eğer gerekçelendirme hatalı olabiliyorsa ona neden deontolojik bir anlam yüklüyoruz?

Deontolojik gerekçelendirme düşüncesini savunanlar cevap olarak epistemik noksanlıkların şeffaf ve anlaşılır olduğunu ve bu nedenle de kültürel açıdan içe kapalı kişiler tarafından dahi fark edilebilir olduğunu ileri sürebilirler. Böyle olsa bile kültürel izolasyon, söz konusu inancın epistemik sorumluluğa uymadığı yargısında bulunmaya engel değildir.

6 Goldman 2002, s. 4.

7 Chisholm 1989, s. 14.

8 Locke 1996, s. 399.

9 Bonjour 2003, s. 254.